

Ŵakutemweka mwa Khristu na ŵanthu wose ŵa khumbo liweme, tikumutauzgani mu zina la Fumu yithu Yesu Khristu.

Pakwambira

Pakupanikizga kuti visola vya patatu (president, ma membala gha ku nyumba ya malango na ma nkhasala) ivi vikwiza vichitikenge apo ise tikukwaniska vyaka 50 kufumira pa chaka icho tikapokera wanangwa kweniso vyaka 20 kufumira apo tikanjizgiraso ndondomeko ya vipani vinandi mu 1993 muno mu charo chithu, ise ta ŵaEpiskopi ŵaKatolika tikumumemezani mwa ŵaKatolika ŵanyithu na ŵanthu wose ŵakhumbo liweme, kuzirwiska visola ivi vyene ivyo vikutipa ise mwawi wa pachanya nkhanira wakusangiraso uko tikukhumba kurazga nga charo. Ngani Yoshua na ŵanyake, ise tawina Malawi tiri nga mpha mphatukano ya miseu: “Para muteŵeterenge Chiuta chara, sankhani muhanya uno uyo mukukhumba kumuteŵetera ... kweni ine na nyumba yane, titeŵeterenge Fumu” (Joshua 24:15). Tikuchiskika kusangaso uko tikwenera kulazga nga Fuko la Malawi na kujipereka pakulondezga ŵasekuru withu kwambula kusankha kujibwangandula.

Tikuchemeka kupanikizgaso na kuzenga Malawi uyo ŵasekuru ŵithu ŵakaloskanga kwambula kulutilira kupanga Malawi uyo wakususkana na ivyo ŵasekuru ŵithu ŵakalwera na kufwirapo.

Pakukhumba kudidimizgapo pa uzirwi wa visola vya patatu ivyo vikwiza, tikupereka kwa imwe chipimo pakulaŵiska ivyo tachitapo makora na ivyo tatondeka kufumira pa chaka icho tikatolera wanangwa. Nangauli tayezyako kukura pakubowozgaso uko tikukhu-mba kuŵa kweni ntchakumanyikwa pakweru kuti tichali kutali kuti tifike pa Malawi uyo ŵasekuru ŵithu ŵakakhumbanga. Visola ivi vikwiza vikutipa mwawi ukuru wakukhozgera ulato wa ivyo tikunwekera mu umoyo. Ichi chikulira kuchita visola mu wanangwa, mtende na vya kukhorweska na kusola ŵalongozgi awo ŵana khumbiro, ŵakujipereka ndipo ŵana chakulata chiweme chakusinthira charo chithu ichi. Chikuliraso kuti ŵina Malawi awo ŵasolenge ŵalongozgi ŵao-vwirike kufumamo mu ukavu wakofya, wakuwerezga-werezga uwo ŵalimo.

Kuleka kuchita visola vya ntheura, kuleka ku kavota panji kuleka ku-sankha walongozgi awo wangasinthiska vinthu, chikung'anamula ku-sankha nyifwa mu malo mwa umoyo.

Uwu ndiwo uthenga wa kalata yithu yeneiyo tikuyipereka kwa Wakatolika wanyithu na wanthu wose wakhumbo liweme. Ili ndilo pempho lithu kwa wose awo wana chigaŵa pa visola ivyo vikwiza.

MUTU WAKWAMBA

Apo tikayambanga ulengo wakuluta ku wanangwa wakujiwusa tekha, tikalota kwiziska muwiro wakuchitira vinthu vyose pamoza, kutumbika wanangwa wa munthu, fundo za ndyale na malango ghakuovwira ku-kwera kwa umoyo wa wanthu na chuma. Kurwa nkondo yakulimbana na ‘Thangaka’, kendeskero ka vinthu apo wanthu wakugwira ntchito yambula malipiro, kakhazgikiskiro ka Federation ya Rhodesia na Nyasaland na viphyo vyake. Wina Malawi wakakhumbanga charo chakutukuka pa vya ndyale na vya chuma. Chilato ichi chikusangika na kulongosoleka mu sumu ya Fuko lithu:

Chiuta mutumbike Malawi,
Mumupe Mtende.
Thereskani walwani wose,
Njala, nthenda na sanje.
Gumanyani mitima yithu,
Nkhumbi tiwavyeso.
Tumbikani Mlongozgi na tose,
Na Mama Malawi

Chilato ichi, na umo chikulongosolekera mu sumu ya Fuko lithu, chikukhozgeka makora ghene na Chipulikano mu lusungu lwa Chiuta. Wasekuru withu wakadidimizgapo kuti Malawi ni charo chakopa Chiuta. Ipo vigomezgo vithu, vilato vithu na maloto ghithu ghakunthazi umo charo chithu chikwenera kuwira ghakwenera kugona pa Chipulikano mwa Chiuta ndipo ghakweneraso kulongozgeka na khumbo la Chiuta kuti umoyo wa ise tawanthu muno mu charo uwe uweme.

Chilato ichi na khumbiro la wanthu vikakoleranako makora na chilato cha Ekleziya Katolika Mutuwa pa nyengo yira. Mu kalata wawo uyo wakapereka pa 29 October, 1960, wupu waEpiskopi wachikatolika muno mu Malawi wukati:

Pakuwa na mtima wakuti charo ichi cha Nyasaland na wanthu wake wawe wanangwa, wakujurika, wakusanga

na wâkufikapo, tikuchiska na kovwira khumbiro lawo lawenerera na wanangwa wakujiwusa wekha. Nangauli viri mwantheura, tikunjiramo waka chara mu ndyale. Ekleziya Katolika Mutuwa wakwenera chara kuwa pamoza na chipani cha ndyale panji kendeskeroka Boma kweni ngwakunweka kukoleranako na waliyose, malinga wakulata pa fundo za urunji na mtende. Kweni ni udindo withu kupharazga ku wanthu wose malango gha Chiuta apo ukhaliro wose wa wanthu ukwenera kuzengeka ndiposo na kuvikirira wanangwa wa munthu waliyose uwo ulikuperekeka kwa munthu waliyose na Chiuta ndipo wene uwo palije mulongozgi uyo wangaufumiskako kwa wanthu wake. Ise tikwenera kusoka pa malango na wanangwa pera chara kweniso ni udindo withu kususka mlimo wose uwo ukususkana na malango na ma wanangwa agha.

Ntheura, apo wakakoleranangako na kudidimizgapo pa za chilato na makhumbiro gha wanthu na kuwachiska waKhristu wachikatolika kutolapo lwande pa ndyale, waEpiskopi wakale awo ise ndise wahaliri wawo wakayimilira pakati-kati kwambula kutemwera chipani chimwoza; kutemwa waka kukoleranako na fundo izo zikwiziska lusungu na urunji. Pakulondezga maghano-ghano agha waEpiskopi wakafumiska kalata wakudankha wa ntheura uyu pa 20 March, 1961 ndipo mutu wake ukaŵa *“Tingazenga uli charo cha chimwemwe”*, kukhumbisiska kuti charo na wanthu wake wawe wanangwa, wakumanya vinthu, wakusanga, wachikwane-kwane na wa chimwemwe. Wakalemba fundo zakulongozga wanthu pa visola ndiposo zakulata kuku-zenga Malawi wa chimwemwe. Mukalata yawo waEpiskopi wakafumiska mundandanda wa fundo izi:

- Chimwemwe chenecho chikusangika nyengo zose pakupanikizga kuti tawanthu tiri kulengeka muchikozgo cha Chiuta ndipo mukuchita vinthu nga mbana wa Chiuta;
- Ma banja, boma na Ekleziya viri kupangika kuti vigwire ntchito pamoza mukukoleranako kuti chitukuko chamsuma na chimwemwe vikwaniriskike;

- Kupambana kwenecho kwa maghanoghano na fundo nkhwakupo-kerereka kweni kuleka kuzomerana, tinkho na vitimbaheti ni vinthu vyambula kuzomerezgeka;
- Wupu wakwiziska wanangwa wakujiwusa tekha ngwakupoke-lerereka kweni nthowa zakusangira wanangwa uwu ziri mumawoko gha ŵina Malawi iwo wene;
- Ŵakhristu ŵakatolika mbakuzomerezgeka kunjira chipani chili-chose cha ndyale cheneicho ntchambula kususkana na fundo za chikhristu.

Ntheura ndimo kukaŵira kuti panyengo yakupoka wanangwa wa kujiwusa tekha, tikalota vya charo mwenemumo muli fundo za ndyale na malango ghakovwira kuti chuma chikwere. Mtima wakutemwa charo ukaŵa ukuru ndipo ntheura pera na mlimo wapadera uwo ukaperekeka kwa Chiuta kuti wafiske maloto ghithu na vilato vithu.

Ntchakukondweska chomene kupanikizga kuti mpingo ukakoleranako na maloto gha ŵanthu na kughalongozga na fundo zenecho.

Chilato cha wanangwa wa kujiwusa tekha chikatimbanizgika pa kanyengo kanyake ndipo chikatolera chikanga cha ŵaEpiskopi ŵanyithu na kalata yawo ya mu March, 1992, mutu wake ***“Kukhala Chipulikano Chithu”***, kukumbuska charo kuti chiwereko ku viheni ivyo vikachitikanga na kuŵa pa nthowa yiweme. Kalata iyi yikakumbuskaso charo vya kukhumbikwa kuthuwuska ma wanangwa ghakuwa nawo gha munthu.

Chilato cha ŵasekuru withu ntchigaŵa cha mdauko wakupanga Malawi ndipo chilutirirenge kuŵa chinthu chakuchichizga ise tose kuti tigwire ntchito yithu yakwenerera.

MUTU WACHIŴIRI

MALAWI WA MUHANYA UNO: VYAKUKO- NDWESKA NA VYAKUNYUNYUTISKA

Apo tikuwonga Chiuta chifukwa cha wanangwa uwo tiri nawo na vyakukondweska ivyo vikuwoneka kufumira apo tikatolera wanangwa mu Malawi; tikupanikizgaso na kuwona kuti tichali kutali chomene kuti tifike pakukhazikika mu wanangwa. Ntchito yakurwera wanangwa yagwirika kwambula kuvuka na ŵanthu ŵanandi: ŵa mu boma na awo ŵali mu boma chara, mabungwe gha muno mu Malawi na ghakuwalo kwa Malawi, vipani vya ndyale, mawupu ghapadela pa Boma, ŵa vitukuko weneawo tikukoleranako nawo ndiposo na wina Malawi mose imwe mwawene.

Ntheura apo tikuwonga, tilaŵiske pa vya kukhorweska ivi:

- Tikanjira mu wanangwa na vipani vinandi. Nangauli maloto agho tikaŵa nawo ghakatimbanizgika pa nyengo yichoko waka tati tatora wanangwa, kweni kwizira mu nkhangono ya Chiuta, mu chaka cha 1993, wanangwa uwu na vipani vinandi ukaphukaso, kupereka mwawi ku vipani vinandi vya ndyale kuti vingachita chipharizgano mu nyengo na nyengo pa ulongozgi wa charo chino;
- Mukati mu malango ghithu gha charo muli kupambaniska kuweme pakati pa uteŵeti wa awo ŵakwendeska Boma, ŵa mumphala ya malango na awo ŵakweruzga milandu. Mphambano izi zikovwira kuchongana mu kafiskiro ka mauteŵeti ghawo mu charo kuti vinthu vyende makora;

- Uwiro withu wa ndyale na kakhaliro kithu mu charo vikwendeskeka makora na malango ghene agho ghakukhozga fundo za wanangwa na kuchindika wanangwa wa wanthu;
- Nakukhazikika kwa ofesi ya Ombuzimani, wupu wa vya mawanangwa gha wanthu na vyakuchepeska katangale, charo chithu cha Malawi chikuyezga kulondezga ivyo vikwenera kuchitika pa ulongozgi uweme na ndondomeko yiweme ya vyakuzirwa mu wanangwa wa munthu;
- Ma wanangwa na ma udindo ghake gha vyeneivyo vikupanikizgika mu ndondomeko ya charo, ngani wanangwa wakunjira mu mawupu wakukumana na kuwunjikana, wakyowoya, wavisopo na wa ndyale, ghakulutirira kukhazikiska ndondomeko zithu za wanangwa wa demokilase;
- Wina Malawi wanandi wakukwezgeka nkhumbe na kutolapo chigaŵa mu vya wanangwa wa demokilase na chitukuko cha chuma mu charo chithu pakulaŵiska mwawi wakwenerera uwo ukuperekeka kwa wamama na waukirano nakapanikizgiro ka uzirwi kawo nga mbanthu na ukaswiri wawo pa ulongozgi;
- Chitukuko icho chachitikapo cha ulimi na vyakuzenga ivyo vyapangiska charo chithu kuwonekako makora kuruska vyaka vya mumanyuma.

Ndipo nga niumo takhala tikudimizgirapo mu ma kalata ghithu na ndondomeko zithu za chikatolika kumanyuma uku, viripo vinthu vinyake ivyo nvyambula kukhorweska mu uteŵeti wa kukuzga wanangwa wa demokilase:

Mwantheula chikuŵa chakuzizwiska viwi chara pala tikupulika madandaulo gha kuti wanangwa withu wa demokilase ulije sintho panji phindu lenecho ndipo demokilase yithu yilije ŵanthu wenecho awo ŵana nadi mtima wa wanangwa.

Na mtima wa kupima ivyo vyachitika na kupenja kunozga Malawi wakukondweska tose pa kuwika nkhangono zithu pamoza kuti tiwe na ndondomeko ya phindu nadi ya demokilase ndipo yakukhola pakovwira ŵanthu, tati tilawiskepo pa vinthu ivi:

- Kupeleŵera kukulu pakulondezga malango na kutondeka kupambaniska vigaŵa vya Boma kukupangiska kutondeka mu kukwezga na kuvikilira wanangwa wa ŵanthu;
- Kulutilira kuzengela na ku kaka awo ŵakususka Boma pakweru kwambula kufufuza na kuŵategherezga mwakufikapo ndiposo kuŵapiringizga mwakuti ŵatondeke kupharizgana nase makora pa visankho;
- Kuloŵera na mazaza kwa awo wakuwusa mu malo mwa kupereka mwawi wakuti ŵanthu ŵatolepo lwande pa muwuso wa charo chawo na uko charo chawo ichi chikwennera kulazga na kuyakafika ku vyakunwekera vya umoyo wawo;
- Mphwayi na ukata ukuru pakateŵetero ka awo ŵakutiwusa mwakuti tawina Malawi tipokere ovwiri wakwenelera;
- Ukhaliro wa kukuŵa waka makwa na kwimba vithokozo nangauli ŵanthu awo ŵakulumbika, ŵafiska waka ntchito yawo;

- Mtima wa khatala hafu pakufiska milimo mwa awo wakutlongozga na ise wuwo tikulongozgeka;
- Kubwanthuka na kutaya mtima luŵiro kwa ise ŵenecho ŵa charo para vinthu vikunangika mu Boma. Ichi ndicho chikutitondeska kulondezga na kusuka ŵalongozgi withu pa ivyo ŵakubudiska;
- Kulutilira kusakaza chuma cha charo chithu pakupwelerera vikolomilo vya ise tikulongozga kwambula kughanaghanira uweme wa wina Malawi wose;
- Kulutilira kumwera masuku pa mutu wa ŵakavu na kuryera masuku pa mutu wa ŵakusowerwa mwakuti ŵaleke kutukuluka na kuwona umo ise taŵalongozgi tikwibira chuma cha Boma cheneicho chikwenera kuŵaovwira kuti ŵajiyimire pa wekha, kweni ŵagomezge vyakupokera waka kufuma kwa ise tikuŵalongozga;
- Kuchefya wanangwa wa ŵanthu mu vipani vyose vya ndyale mwakuti ŵaleke kujulika ku maso na kumanya ivyo vikuchitika mu chipani chawo na charo chose cha Malawi;
- Kuzomerezga na kukhazikiska malango ghaheni na gha ukazuzi mu charo, kukujandizga mpata wakuti ŵanthu ŵatolepo lwande mu charo chawo ndipo kukugongoweska fundo zakumasuka, wanangwa na kunozgeka kulongola pakweru učitiro wa vinthu kwambula kukondweska waka kaghana-ghaniro kakuchepa ka vya ndyale;
- Kunjizga ndyale mu vyose vya chitukuko na malonda mwakuti maloto gha charo ghazimwike kuti awo ŵakulongozga ndiwo ŵawoneke ŵaweme kuruska maloto gha charo chithu chiweme cha Malawi;

- Kutondeka kulutirizga viweme ivyo walongozgi wakale wakanozga na kuchita ndiposo kupelewera mu zindondomeko za phindu na ulongozgi wambula chilato chenecho cha charo;
- Kuwika chigomezgo chikuru mu wanthu na mabungwe ghakuwaro pa vya ovwiri wa za chuma weneawo wakujitolera mazaza pa chitukuko chithu mu malo mwakutora zinthowa zakujiyimira pa tekha;
- Viweme vinandi ivyo tiri navyo vyakuti vitovwire kutukuka vikutondeka kugwira ntchito chifukwa cha maghano-ghano ghithu na vigomezgo vithu vyeneivyo vikuyima pa ka mtima kakujighanaghanira ise tawene mu malo mwa wanyithu na ivyo vingaovwira charo chithu;
- Uchitiro wakofya ulimo mwa ise wakutitutuzgira kutali na Chiuta pakugomezga waka zeru za unthu withu na kujipimira ise tawene icho ntchiweme na chiheni.

Nangauli mu umoyo withu wa wene na wene, wa za chuma na vya ndyale muli nthimbanizgo zinandi, nga wanthu wachipulikano, tinavifukwa nipera vyakuwira na umoyo wa chigomezgo na chipulikano mu upwelerero wa Chiuta. Visola vya patatu ivyo vikwiza vikutipa ise mwawi wakuti tikhozgere ulato wa vyakunwekera vithu.

MUTU WACHITATU

KUKHOZGA IVYO TIKUNWEKERA

Ngani umo tayowoyerapo kale kuwuyambiro wa kalata iyi, tiri apo tikwenera kuŵa chara nga ni charo ndipo tikwenera ku-zomera kuti tiri kumanyuma chomene na vyaro vinandi mumo mu Africa. Tichali kutali chomene kuti tikwaniriske chilato icho tikaŵa nacho vyaka 50 ivyo vyajumphapo.

Na chaka chakukwaniska vyaka 50 kweniso visola vya patatu ivyo viri pafupi chomene, tina mwawi wakujisandira ngani charo, kubowozgaso chilato chithu chakwambilira, kupangaso vyakunwekera vithu na kulutirira mu nthazi. Vinthu vya kuzirwa chomene pakukhozga vyakunwekera vithu ni makani gha ulongozgi uweme, kutolapo lwande kwa ŵanthu, fundo za kukwezga charo na ivyo tikuzirwiska ngani wina Malawi. Sono tiyezge kulaŵiskapo pa makani agha:

3.1 Ulongozgi Uweme

Ulongozgi uliwose wukukhwaska kawiro ka wupu, mzinda wa ŵanthu na charo icho muli nacho.

Pakutipa chithuzithuzi cha Muliska Muweme mu Baibulo, Fumu Chiuta wakutisachizgira ulongozgi wakusinthiska vinthu. Muliska muweme wa Chiyuda wakalongozgera mberere zake ku utheka wakubiliwira na ku maji ghakudama ndipo ku chiŵaya chake na kuzivikilira kuvirwani na ŵankhungu (Salimo 23). Muliska muweme wakazipwelerera makora chomene mberere nakunozgeka kuchita chirichose kuti wapenje nanga njimoza yakuzgeŵa (Lk. 15:3-7). Muliska wakumanya muskambo wake ndipo mberere nazo zikumanya mazgo gha muliska wawo.

Ŵaliska ŵaheni ŵakatondeka kufiska makora mulimo ndiposo ŵakasoweska mberere zawo nakuziryera masuku pa mutu. Ŵakagwiriska mberere kuti ŵajitutuwiske chifukwa ŵakaluwa kuti iwo mbalinda waka nakuti mberere ni zawo chara (Ezek. 34:2-10).

Mwantheura Chiuta wakuchiska ulongozgi uwo wuna chilato, ngwasintho, ngwakupereka nkhongono ku ŵanthu, wakupwelerera ŵanthu, wauteŵeti, wakuvikilira, wakukhola pa ŵanthu ndipo wakupulikira Chiuta. Ulongozgi pakati pa ŵanthu ŵa Chiuta ni uteŵeti, ufumu chara (Mk 10:35-45).

3.2 Fundo za chitukuko cha charo

Ntachakukwanira chara kuŵa na ulongozgi uweme para ukuleka kudangizgika na kulongozgeka na fundo zakutukura charo cha msuma. Vitukuko vinyake ivyo vikuyambika na ndondomeko zake nvyā charo cha msuma ndipo nvyakusinthiska vinthu, ipo ntchakwenerera kufumiskako uwiro wa vipani vya ndyale ku vitukuko ivi mwakuti vilutirire na Boma lililose ilo lingaŵako.

Ichi chikulira ulongozgi uweme uwo ngwakujinora mukhumbiro gha uzukusi muchifukwa chakukhumba uweme wa ŵanthu wose.

3.3 Kutolapo lwande kwa Ŵanthu na mtima wakutemweseka charo chithu

Ise ta ŵaEpiskopi tikugomezga kuti “wupu wulirilose wukulongozgeka na chilato cha munthu ndiposo na chigoti chake mwenemumo mukufumira fundo za chisankho chake, ndondomeko ya ivyo wakukhumba na nkharo yake.”¹ Kutolapo lwande pa kuzenga charo ni udindo wa munthu waliyose.

¹ The Catechism of the Catholic Church, No. 2244

Tikugomezga nkhanira-nkhanira kuti charo chithu mazuwa ghano chikukhumba kubowozgaso mtima wakufwira charo chithu na kutolapo lwande pa fundo zakovwira kuti charo chitukuke. Naumo tikusakazira chuma cha charo chithu na kukura kwa katangale mazuwa ghano chikulongola kuperewera kwithu pa chitemwa icho tiri nacho pa Mama Malawi. Kutemwa kufwira charo chithu nyengo izi zasono kukulira: kufiska wanangwa withu wakuwa nawo kuti tilembeske na kukavotera ulongozgi uweme; kutolapo lwande pakunozga na kufiska fundo zakukwezga charo chithu; kuwoneseska kuti wanthu awo tawasolera mu ma udindo wakufiska nadi uteweti wawo mwamagomezgeko.

3.4 Vyakuzirwa vya mu charo

Para tikukhumba kuzenga charo icho ntchakutukuka, tikusachizga kuti fundo zakukwezgera charo chithu zilongozgeke na vinthu vyakuzirwa ivyo vyakhola pa fundo zinayi izi: *uzirwi wa munthu; uweme wa wanthu wose; kutemwera wakavu; ndipo kupereka nkhangono ku wanthu.*

3.4.1 Uzirwi wa munthu

Nganiumo tikawonerapo mwasonosono, “uzirwi wa munthu ntchinthu chakuzirwa chomene cheneicho chikulawiskika ntheura na wose awo wakupenja unenesko.”² Chigaŵa chakwambilira nkhanira mu Mazgo gha Chiuta mu makani ghakalengekero kavinthu chikutilongozgera ku uzirwi wa munthu kufumira kukulengeka kwake: “Iyo mwene Chiuta wakalenga munthu muchikozgo chake, mu chikozgo chake wakaŵalenga; mwanarume na mwanakazi wakaŵalenga” (Vyamutendeko 1:27). Wanthu ni vilengiwa vya Chiuta. Wakaŵalenga muchi-

² ECM, *Catholic Teaching on Homosexuality, Abortion, Population and Birth Control* (2nd March, 2013), p. 3.

kozgo chake ndipo mucheneichi muli uzirwi wawo wambula kulinganiskika na vinyake.

Ivyo vikuzingirizga munthu, ndondomeko zake na kawiro ka vyose vya munthu kakwenera kuteŵetera na kuthuwuska uzirwi wa munthu.

3.4.2 Uweme wa Ŵanthu wose

Tikugomezga kuti munthu waliyose wakukhalira ŵanyake ndipo wakwenera kuŵa wakukhwaskika na ŵanyake. Nangauli munthu waliyose nimwanangwa kufwasa na unthu wake wa payekha kweni ntchakukhumbikwa kuti wachindike ivyo ŵanyake nawo ŵakwenelera. Munthu waliyose ni munthu chifukwa cha wene na wene na ŵanyake ndipo ntchakwenera kuti wajipereke kuicho ntchakovwira kukuzga wene na wene uwo. Ndondomeko zose za charo zikwenera kupimika na kulongozgeka na umo zikukwaniriskira uweme wa ŵanthu wose na kovwira ŵanarume na ŵanakazi, mabanja na mawupu mwakukwanira kuti ŵafike pa uweme wakufikapo.³ Mwantheura, vyose ivyo vikuchitika mu charo ichi, manyi ni vyamalonda panji vyakupulikana na mawupu ghakupambanapambana, vikwenera kukhwaska uweme wa wina Malawi wose, kuleka kukondweska waka ŵanthu ŵachoko panji ŵalongozgi ŵanji.

3.4.3 Kutemwera Ŵakavu

Kujiyimira kwithu pa tekha na mlimo wa chitukuko ngwachandulo pekhapekha ngwakovwira ŵakavu na awo mbakusuzgika. Mu Baibulo, nyengo na nyengo Chiuta wakakumbuskanga ŴinaIsraele vya uteŵeti wawo wakovwira ŵakusoŵa, vyokolo na

³ Youth Catechism of the Catholic Church, 442.

ŵalanda (Kufuma 22:20-22). Mdauko waUprofeti ukuchombola katangale, kuzgerera, kutindiwizga na kuphwanya urunji chomene-mene pakukhwaskana na ŵakavu (cf. Yesaya 58:3-11).

Na mazuŵa ghano wuwo, ŵanthu ŵakavu na ŵakupwetekeka luwiro ŵakwenera kupokera ovwiri wapadera, pakuti, “Kungaŵa uli kuti mpaka lero tichali na ŵanthu awo ŵakufwa na njala? Ŵakukankhizgikira ku ubulu? Ŵakusoŵa naovwiri waku-dankhadankha pa vya umoyo? Ŵalije na nyumba yakugonamo?”⁴

Fundo za charo zikwenera kuŵa zakovwira ŵakavu ndipo zovwire kutaska uwiro wakuwunjika usambazi mu mawoko gha ŵanthu ŵachoko waka.

3.4.4 Kupereka nkhangono ku Ŵanthu

Kupereka nkhangono ku ŵanthu kukulira kuŵaleka kuti ŵachite ivyo ŵangachita paŵeka ndipo kuŵaovwira pa ivyo vyekha ŵangatondeka kuchita pa iwo ŵekha (principle of subsidiarity). Nangauli ŵanthu ŵangaŵa ŵakavu uli, viripo vinthu vinandi ivyo ŵangachita pawekha. Ipo tikwenera kuŵachiska, kuŵaovwira na kusazgirapo pa ivyo ŵanthu ŵakujichitira pa wekha kwambula kudelera nkhangono zawo. Chitukuko chose kuti chiŵe chakukhalirira chikwenera kwambira na kulongozgekera ku ŵanthu iwo wene.

Pa umaliro wa mutu uwu, ise ta maEpiskopi, tikuchema charo chose cha Malawi kuti chilangulukeposo pa chilato chithu chakwambilira na kubowozgaso vyakunwekera vithu. Pachiyambi cha wanangwa wakujiwusa tekha, tikalota vya ulongozgi uweme, umoza wa fundo za chitukuko cha charo chithu, kutolapo lwande

⁴ Pontifical Council for Justice and Peace, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, Vatican City (2005), 5.Cf. also, *Idem.*, 449.

kwa waliyose, kutemwa kufwirapo pa charo chithu vyeneivyo vyakhola pa kulongozgeka na ungweru wa Chiuta. Para tikukhumba nadi kutonda makora vyakujandizga ivyo tingakumana navyo mu visola vya patatu ivyo vikwiza mu May chaka chikwiza na kupanga Malawi uyo tikukhumba, tikwenera kulanguluka-poso pa mavêevê ghithu nga charo na kupanga visankho na chikanga.

MUTU WACHINAYI

2014 VISOLA VYA PATATU: MWAWI NA CHIJANDIZGO

Visola ivyo vikwiza vikutipa ise tawina Malawi nyengo yaku-zirwa chomene. Umo ise tiŵikirengapo mtima na kujipereka pa awo tisankhenge, vilongolenge kutaya mwawi wakubowozgera na ku nozgera uko tikukhumba kulazga panji kugwiriskira ntchito makora mwawi uwu. Visola vikupereka mwawi wapadera waku-sankhira na kukhozgera ŵalongozgi ŵaweme na kufumiskapo awo ŵatigongoweska. Ipo ntchakuzirwa kutora nyengo kupima ivyo vingatovwira kuŵa na visola vyakukhorweska.

4.1 Ŵalongozgi ŵaweme

Na umo tikunozgekerera visola vya President, Ŵimiliri ŵaku nyumba ya Malango na Mankhasala mu 2014, ni maghanoghano ghithu kuti tilangulukkepo mwakuzama pa ulongozgi iwo wene na umo waliyose wa ise wangatolerapo chigaŵa pakupanga ulongozgi uwo tikunwekera ndipo tingaugomezga.

Pakulaŵiska uyo tikwenera kusankha, tingatemwa kuti mwina Malawi yose walaŵiske kawonekero ka ulongozgi ako tiri kulemba mu ma kalata⁵ ghakukhwaskana na visola:

Munthu wa kulaŵiska vya kunthazi: Mlongozgi pamoza na ŵanthu, wakwenera kupanga ndondomeko yavyakuchitika yene-iyi nja fundo zakulongosoka na yakuti yingapimika makora pakulaŵiska ivyo ŵanthu ŵakunwekera, ŵakukhumba na kulota;

⁵ See *Choosing our Leaders in the forthcoming elections*, 28 Dec. 2003, p3-6, *Taking Responsibility for our future: Together towards the 2009 Elections*, 11th May, 2008, p. 7-8

Muteŵeti Wamagomezgeko: Ulongozgi ukukhwaskana na ndondomeko za kulongozga makora charo na mtundu wa ŵanthu mu charo, kugwiriska ntchito makora na kusungilira katundu uyo walipo;

Wachiyerezgero Chiweme: Mlongozgi muweme wakulongozgera mu viyerezgero vyake viweme ndipo wakugwiriska ntchito mazgo agho ghakukuzga umoza, ghakumazga mphatukano na kwiziska ukhaliro wa mtende;

Wakuchindika ndondomeko na ulamuliro wa malango: Mlongozgi muweme ntchiyerezgero chakusungilira malango gha mu charo na wakumanya kupanga malango ghakukhazikika pa fundo ziweme;

Wamagomezgeko: Nganiumo tikusambilira mu nthalika ya matalenti (Lk.19:11-27, Mt. 25:14-30), ŵalongozgi ŵaweme ŵakwenera kulongosola makora katundu na vyawanangwa ivyo viri mu upwelerero wawo na kagwiriskiro ntchito kaweme ka mazaza na uteŵeti nga mbimiliri wa ŵanthu;

Munthu wakuzirwiska wanangwa: Mlongozgi muweme wakwenera kupulikira fundo zakuzirwiriska za uweme, wanangwa na uzirwi wa ŵanthu wose ndipo munthu waliyose payekha. Ŵalongozgi ŵaunenesko wa mu wanangwa, ŵakwenera kufumba na kutegherezga kuŵanyawo, ŵakwenera kugaŵa uteŵeti na mazaza mwakulongosoka, kupanga udumuliro wa vinthu wakukhorweska ndipo kuwonga apo ntchakwenelera;

Wakopa Chiuta: Nga ni charo chakopa Chiuta, Malawi waku-khumba ŵalongozgi awo mbaunenesko pakopa Chiuta, kuchindika fundo zakuzirwa za unthu na chipulikano na kusazgirapo izo zikulongozga unthu wa awo ŵakulongozgeka. Ŵalongozgi

wakwenera kuwa waunenesko, wamagomezgeko, warunji, wambiri yiweme na wantchindi;

Pakusazgirapo pa ivi, mu nyengo zithu za lero, walongozgi waweme wakweneraso kuwa:

Na fundo zakuwoneka pakweru na umo wakulawiskira vya ndondomeko ya kulera, kuchepeska unandi wa wanthu, kugonana pakati-kati pa wanarume panji wanakazi pera, kufumiska nthumbo na vyakususkana na Chiuta nga charo cha Malawi icho ntchakopa Chiuta;

Wasintho: Mlongozgi wakwenera kuwa wakunozgeka kusinthiska vinthu kuti viwe viphya kwiza na sintho la phindu kwambula kusintha waka malinga ni sintho kwambula fundo yenecho;

4.2 Ndondomeko ya visola

Visola vya walongozgi vikwenera kuchitikira mu ndondomeko za wanangwa ndipo Mawupu agho ghakukhwaskika na ndondomeko izi ghali na udindo wakuzirwa nadi:

4.2.1 Wupu wakulaŵiska za visola

Tikugomezga kuti visola ivyo vikuchitikira mu wanangwa ndipo vya urunji vikwambira pa kunozgekeru makora. Mwantheura, tikukhumba kufumba wakulaŵiska vya visola kuti wawoneseske kuti ndondomeko zose za visola, kwambira pa kulembeska, kufikira pa zuwa ilo lene la kuvotera mpaka ku nthazi, zayendeskeka makora mu uchitiro wa pakweru na wa urunji. Tikuchiska wose awo wakutorapo chigaŵa pa visola kuti walaŵiske makora ndondomeko za visola na kovwira kuti visola ivi vizakachitikire mu ndondomeko za pa chanya nkhanira.

4.2.2 Udindo wakutandazga uthenga

Nthowa zakupambana-pambana zakutandazgira uthenga nza-kuzirwa chomene pa ndondomeko za visola. Awo wakutandazga uthenga wakwenera kuwikapo mtima pakupereka unenesko kwambula kudemelera waka mu vipani vya ndyale. Kugwiriska ntchito mazgo ghakugaŵa wanthu, kunyoza ndipo nkhaza ku-kwenera kukanizgika. Tikumemeza wina Malawi wose kuŵa maso pakupokelera vyose ivyo vikufumira mu mauthenga agho ghakutandazgika. Tiyeni tovwirike na fundo za mu Uthenga Uweme na visambizgo vya Ekleziya Katolika pakusanda ivyo nvyakulembeka, nvyakuyowoyeka na kuwoneka mu nthowa zakutandazgira uthenga. Tikugomezga kuti vipani vyose viwenge na mwawi ndipo na nyengo yakukwanira, mwakuti awo wali mu vipani ivyo wamanye kukhwaska wanthu wose na uthenga wawo.

4.2.3 Kuchita ma kampeni na fundo za vipani

Tikuchiska vipani vya ndyale na wose awo wakunozgekera ku-solekera uteŵeti wakupambana-pambana kuchita kampeni muweme na kuleka kuyowoya vinthu ivyo vingapangiska walondezgi wawo kuchita nkhaza. Tikuchiska vipani vya ndyale kukhazikiska kampeni wawo pa fundo ziwemi za vipani ivi. Tikukhazga kuti vipani viwenge na fundo za ulongozgi wa charo izo nizamachitiko, zikuvunga ivyo wina Malawi wakunwekera pakupanga ndondomeko za vyaka vinandi vya chitukuko cha charo na kulutilira kuzenga na kujintha fundo za wanangwa.

4.2.4 Udindo wa waliyose pa nyengo ya visola

Tikukhumbaso kukumbuska wina Malawi wose kuzirwiska udindo wawo pa chiyambi, mukati na pa umaliro wa nyengo ya visola. Wose wanarume na wanakazi awo wakunozgekera ku-

soleka wâkwenera kupika ovwiri wakuyana waka kwambula kutemweleka na awo wâkusola.

Tikuchiska wina Malawi wose awo mbakwenelera ku vota kuti wâfiske wanangwa wawo wa ku vota. Mapepala ghakuvotera ngakuzirwa ndipo udindo wakughapwelerera uli pa waliyose, ghaleke kuguriskika chifukwa ichi chovwirenge kuti wanthu awo mbakwenelera nadi ndiwo wizekasolekere mu ma udindo. Ntchakwenelera chara kuti visola nesi kavotero kendere mu kudemelera chipani, chigaŵa, mtundu panji mpingo umo wanthu wâli kweni paŵe kudidimizga pa unthu wa uyo wasolekenge na kudangizga uweme wa charo chithu.

Tikukhumba kukumbuska wâsembe, wâmayi na wâbrother mu Ekleziya Katolika, vyakuleka kutola chigaŵa panji kunjira mu vipani vya ndyale⁶. Nganiumo tayowoyerapo kanandi waka kumanyuma, ni ntchito ya Ekleziya Katolika chara kusankhira wanthu pa vya ndyale kweni kovwira wanthu kulaŵiska ivyo vikukoleranako na Uthenga uweme na uzirwi wa munthu. Nangauli wâsembe, wâmayi na wâbrother mbanangwa kuŵa na vipani vya ndyale ivyo wâkucha navyo, kweni wâkwenera kuwoneseska kuti ivyo iwo wâkucha navyo vikukoleranako na Chipulikano chawo ndipo vikuchindika uzirwi wa munthu chomene-mene wâkavu na wâkutindiŵizgika. Tikuchiska walongozgi wose wampingo na mafumu kuleka kuwa mu viyezgo vyakupokera katundu muvinyeda ndipo kuwoneskera pa mzinda kuti mba chipani chakuti panji wâkutemwa mwimiliri yunji wa chipani.

4.2.5 Udindo para visola vyajumphapo

Tikukhumba kukumbuska wose awo wizamusoleka vya udindo wawo ukuru wakovwira kusintha vinthu mu charo ichi kuti chi-

⁶ The Code of Canon Law, Canon 285.3 and Canon 287.2

lutilire mu nthazi. Mwantheula, wakwenera kukondwera kusoleka kwawo mwakujichefya ndipo waovwirenge nadi charo ichi para wangiza kaŵa walongozgi wakuteŵetera wanthu: “Ŵaumaliro ŵa wose ndipo wateŵeti ŵa wose” (Mk. 9:35; Mt. 20: 24-28) nakuleka kutemwa waka kuteŵetera wanthu wa chipani chawo, chigaŵa chawo na mtundu wawo.

Awo wizamutondeka kusoleka, ntchiweme kwiza kazomera mwa ntchindi kutondeka kwawo na kuwika nkhangono zawo pakovwira kuzenga charo ichi.

MAZGO GHA UMALIRO

Vyaka 50 ivyo tikukondwera vitovwirenge nga wina Malawi kulangulukapo chomene pa kukoleranako kwa umo charo chithu chatukukira mu vyaka 50 ivyo vyajumphapo. Ntchakuzirwa chomene kuti apo tikukwaniska vyaka 50, mwina Malawi waliyose wawe wakufwasa na vyakukhumbikwa mu umoyo wa munthu vyeneivyo vikwiza na kunwekera kwa uweme wa munthu mwachisani-sani. Ntchakukhumbikwa kulawiskapo na umo takoleranako na Chiuta pakufiska maloto ghithu. Tikayamba na maloto gha vya wanangwa pa vya ndale na chuma na ovwiri wa Chiuta, tileke kuyezga kufiska wanangwa uwu kwambula kugomezga Chiuta.

Na maghano-ghano agha, tikukhazga kuti visola vya patatu ivyo vikwiza vitipenge ise mwawi wakulangulukirapo ndipo mwawi wakuti mwina Malawi yose wajiperekese yekha ku vyakunwekera vyakuzirwa vya charo chithu. Tikuchiska wina Malawi wose kufiska wanangwa wawo pakwiza ka vota mu unandi wawo. Panikizgani kuti ‘Walongozgi waheni wakusankhika na wene charo waweme weneawo wakuleka kukavota’. Chilango icho wanthu waweme wakupokera pakuleka kuwikapo mtima pa ndondomeko za kuvotera nikulongozgeka na wanthu waheni chomene kuruska iwo. Ipo jisankhireni awo wakwenera kumulongozgani pakupanikizga uzirwi wa voti yinu.

Tikwenera kulomba chomene: pambere tindakavote, pa nyengo iyo tikuya kavotera kweniso para ta vota. Malombo ghithu ghasazgikane na kujinola na kuziwigza.

Amama Maria, Fumukazi ya Mtende watilombereko ise na charo chithu kuti mu myezi iyi yikwiza ndondomeko za visola zichitike mu mtende, mwakovwira umoyo wa wanthu. Mzimu wa Khristu Mtaski withu watilongozge na kutichiska nyengo zose.

Mtende uwe namwe mose apo tikunozgekera visola na chaka cha kuti takwaniska vyaka 50.

Right Reverend Joseph M. Zuza	Chairman and Bishop of Mzuzu
Most Reverend Thomas Msusa	Vice-Chairman and Archbishop-designate of Blantyre
Most Reverend Tarcisius G. Ziyaye	Archbishop of Lilongwe
Right Reverend Peter Musikuwa	Bishop of Chikwawa
Right Reverend Emmanuel Kanyama	Bishop of Dedza
Right Reverend Alessandro Pagani	Bishop of Mangochi
Right Reverend Martin Mtumbuka	Bishop of Karonga
Right Reverend Montfort Stima	Auxiliary Bishop of Blantyre and Diocesan Administrator

Dated: Sabata yakwamba ya Advent, 1 December, 2013

